

دانشگاه تهران - پردیس فارابی

دانشکده الهیات

گروه زبان و ادبیات عربی - رشته مترجمی عربی

معنا شناسی

(مطالعه ای تطبیقی میان زبان شعر جاهلی و زبان قرآن کریم)

مترجم

ربابه احمدی

استاد راهنما

دکتر علی رضا محمد رضایی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته مترجمی عربی

بهمن ماه ۱۳۹۲ ه ش

فهرست مطالب

۱	مقدمه مترجم.....
۵	مقدمه مؤلف.....
۹	زندگی نامه مؤلف.....
۱۰	پیش گفتار: معنای اصطلاحات اسلامی و چگونگی تقسیم بندی آن.....
۳۸	فصل اول:معنای تغییر لغوی، انواع و نتایج آن.....
۶۳	فصل دوم:نقش بافت در بیان معنا.....
۸۳	فصل سوم: اصطلاحات عقیده.....
۸۶	الله، إله :
۹۳	الأحد، الواحد، التوحيد:
۱۰۰	الصمد:
۱۰۲	الجبار :
۱۰۵	الرحمن الرحيم:
۱۰۹	سبحان:
۱۰۹	التسبيح.....
۱۱۳	الدين و الشريعة:
۱۲۱	الرب:
۱۲۸	الرسول و النبي :
۱۳۴	القضاء و القدر:
۱۴۰	الاسراء و المعراج :
۱۴۳	العبادة ، العباد والعبيد :
۱۴۹	الجاهلية:
۱۵۴	الانصاب و الاصنام و الاوثان:
۱۶۲	الحنيفية :
۱۶۷	الحلال و الحرام:
۱۷۲	الفرض و السنة :
۱۷۷	الفقه:
۱۸۱	فصل چهارم:اصطلاحات ارکان اسلام.....
۱۸۲	الشهادة و الشهيد:
۱۸۶	الصلاة (نماز) و اصطلاحات مربوط به آن:
۱۸۶	الصلاة:
۱۸۹	الطهارة:
۱۹۱	الوضوء و التيمم :
۱۹۵	الاذان و المؤذن :
۱۹۷	الركوع :
۱۹۹	السجود (سجده) ، المسجد:
۲۰۴	المحراب:
۲۰۷	الخشوع :

٢١١	الذكر
٢١٤	المغفرة و الاستغفار:
٢١٦	التبئل:
٢١٩	القنوت:
٢٢١	الزكاة(زكات) و اصطلاحات مربوط به آن:
٢٢٤	الصدق، الصديق، الصديق و الصدقة:
٢٢٨	الصيام (روزه):
٢٣١	رمضان:
٢٣٤	سحور. امساک. فطور:
٢٣٧	عاکفون:
٢٣٨	حج و اصطلاحات مربوط به آن:
٢٣٩	الحج:
٢٤٤	العمرة:
٢٤٧	الكعبة:
٢٥١	الاستطاعة:
٢٥٢	المیقات:
٢٥٣	الاحرام:
٢٥٥	النسک و المناسک:
٢٥٧	الطواف و السعی:
٢٦٠	الافاضة:
٢٦٠	عرفات:
٢٦٢	المشعر الحرام:
٢٦٤	فهرست آیات
٢٩٦	فهرست ابیات
٣٠٨	فهرست منابع مترجم

مقدمه ی مترجم

منبع لایزال قرآنی دارای سطوح و لایه های متنوع عرضی و طولی است. از این رو پژوهشگران مطالعات قرآنی همواره در صد کشف ابزار جدید برای استخراج معانی قرآن بوده اند.

دوره معاصر با آغاز روش های نقد ادبی، زبان شناسی و معنا شناسی، ابزارهای جدید و متفاوتی را با کاربری های نو در اکتشاف گوه های دریایی بی کران قرآن کریم، فراروی بشریت نهاد.

زبان شناسی مطالعه علمی زبان است و منظور از مطالعات علمی، توصیف پدیده های زبانی معنا در چارچوب یک نظام بدون هر پیش انگاری و به صورت همگانی است. معناشناسی به عنوان کاربردی ترین شاخه زبان شناسی در مطالعات قرآنی، کارکشف ساز و کارهای معنا را با مطالعه ای علمی به عهده دارد، معنایی که در پس لایه های متن ذخیره شده و هرچه متن پیچیده تر، ادبی تر، چند لایه تر و درصد انتقال معانی بیشتر، با حجم زبانی کمتر باشد، کار معنا شناسی نیز به همان میزان سخت تر و پرهیجان تر می شود و نیاز به قواعد منظم و قانون های منسجم بیشتر رخ می نماید. ارتباط تنگاتنگ معنا شناسی با تفسیر متن با توجه به اهتمام تفسیر قرآن بر کشف و پرده برداری از مقصود خداوند در کلمات و دریافت معانی، از سوی قرآن پژوهان نوگرا مورد استقبال قرار گرفت.

علاقه مترجم به مباحث زبان شناسی، سبب شد تا به منظور آشنایی قرآن پژوهان و دانشجویان علوم قرآنی و زبان و ادبیات عرب به ترجمه کتابی در حوزه معناشناسی قرآن حکیم دست زند تا روزنه ای برای پژوهش های این چینی باشد و به نگاهی ژرف نسبت به قرآن کریم و ظرافت های ادبی آن دست یابد از این رو کتاب التطور الدلالي بين لغة الشعر الجاهلي ولغة القرآن الكريم، که پژوهشی معناشناسانه در اصطلاحات اسلامی قرآن کریم است انتخاب گردید.

پروفسور عوده خلیل ابو عوده، استاد دانشگاه علوم اسلامی اردن، از نویسندگان پویا و فعال در عرصه مطالعات تطبیقی اسلامی و ادبیات قدیم و زبان شناسی می باشد. مطالعات و پژوهش های تخصصی وی در زمینه علم نحو و زبان شناسی، به خلق آثار بسیاری منجر گردیده که از میان آنها کتب، التطور الدلالي بين لغة الشعر الجاهلي ولغة القرآن الكريم، بناء الجملة في الحديث النبوي الشريف في الصحيحين، شواهد في الإعجاز القرآني، هو وهي، قصة الرجل والمرأة في القرآن الكريم از اهمیت بیشتری برخوردار است.

صاحب اثر، پس از بیان مقدمات و اصول لازم در پژوهش های تطبیقی معنای اصطلاحات ، با بررسی معنای لغوی و اصطلاحی هر واژه و بیان موارد استعمال آن در شعر دوره جاهلی و آیات قرآن ، فرآیند تحول در معنا (تخصیص ، تعمیم ، مجاز و یا عدم تغییر) را در دوره جاهلیت و دوران نزول قرآن می نمایاند.

مترجم در ترجمه این کتاب نکاتی را مدنظر قرار داشته که بیان آنها سبب سهولت در مطالعه خواهد شد :

۱- متن کتاب پیش رو از متون سهل ممتنع به شمار رفته و با روش معادل پویا - کاوشی به منظور دستیابی به نزدیک ترین معادل طبیعی به پیام زبان مبدا - به زبان فارسی ترجمه گردیده است.

۲- در ترجمه آیات از ترجمه قرآن کریم استاد فولادوند استفاده شده است.

۳- اشتباهات چاپی و حشوهای موجود در متن در پاورقی مورد اصلاح قرار گرفت.

۴- برخی ابهامات مترجم در ترجمه کتاب با پرسش از نویسنده محترم (استاد ابو عوده) تبیین گردید و صفحه ۱۷۳ کتاب که دچار جافتادگی در چاپ بود ، به ضمیمه زندگی نامه مولف از ایشان دریافت و به ترجمه اثر افزوده شد.

۵- با توجه به استفاده بسیار از آیات و ابیات ، به منظور سهولت در فهم و جلوگیری از آشفتگی فکری ، ترجمه آیات و ابیات در زیر آنها بیان شد و با علامت ستاره از متن اصلی منفک گردید.

۶- نظر به مذهب نگارنده - سنی - پس از اسامی پیامبر اکرم گاهی از عبارت علیه السلام و برای حضرت علی از عبارت کرم الله وجهه استفاده شده است لکن به دلیل رواج کاربرد تعبیر صلی الله علیه و آله برای پیامبر اکرم و علیه السلام برای ائمه در میان شیعیان ، در ترجمه اصطلاحات ملموس در فارسی جایگزین شد و در ساختار جمله معترضه قرار گرفت .

۷- به جهت رعایت اصل وضوح و روانی ، مترجم با حفظ مقصود مولف ، تغییراتی را در ترجمه ایجاد نمود ، از جمله : به تفصیل در آوردن عبارات مجمل ، تغییر خطاب سخن از متکلم وحده به سوم شخص ، حذف حرف ربط واو و او در مواردی که حشو می نمود .

۸- در ترجمه جملات معترضه با توجه به تاثیر معنایی آن در متن ، شیوه های متفاوتی اتخاذ گردید ؛ در برخی موارد جزو متن اصلی قرار گرفته، گاه بخشی از متن اصلی به عنوان جمله معترضه قرار گرفت و در یک مورد بازه مشخص شده برای جمله اعتراض (علامت آغاز و پایان جمله معترضه) تغییر داده شد.

۹- به دلیل کاربرد اصطلاحات و تعابیر تخصصی ادبیات (شعری بودن) افزون بر فرهنگنامه ها و شروح دیوان اشعار، ارشادات اساتید زبان عربی و عرب زبان نیز مورد توجه قرار گرفت.

۱۰- بدلیل خروج اشعار از قالب شعری آنها، رساندن مفهوم ابیات کار بسیار دشواری می نمود از این رو برای فهم مقصود شاعر، در ترجمه اغلب ابیات با رجوع به دیوان شعر وی مفهوم آن با در نظر گرفتن سیاق شعر بیان شد.

۱۱- ترجمه اصطلاحات موجود در مقدمه و عناوین، بصورت درون متنی (در قالب پرانتز)، نگاشته شده است.

۱۲- به منظور کسب برداشت صحیح و عدم تحمیل پیش فرض مترجم بر مقصود مولف، ترجمه هر بخش با رعایت فاصله زمانی مورد بازنگری قرار گرفت و اصلاحات لازم در آن اعمال شد.

۱۳- فهرست مطالب جز در دو مورد همانند فهرست متن اصلی تنظیم شده است؛ مورد نخست آنکه سه فصل آغازین در متن اصلی فاقد عنوان بوده که با توجه به مضمون فصل عنوان گذاری شد و دوم آنکه در فهرست متن اصلی، بخشی از یک فصل (الاشباه) عنوانی مستقل یافته بود که در ذیل عنوان فصل خود قرار داده شد و عنوان آن حذف گردید. در خور توجه است که فهرست مطالب تنظیم شده در ابتدای کتاب با فهرست تبیین شده در مقدمه مولف متفاوت است.

۱۴- اصول ویراستاری بویژه به لحاظ درج علائم نگارشی، بطور کامل رعایت نشده بود لذا در حد بضاعت تصحیح گردید؛ برای نمونه می توان به استفاده از نقطه به جای علامت تعجب (!) یا استفاده بیش از حد از حرف ربط (و) اشاره کرد.

۱۵- کتاب فرا رو، در ۱۰ فصل تدوین گشته که در این نوشتار ۴ فصل آن ترجمه شده است.

همچنین چالش ها و محدودیت های فراروی مترجم نیز به شرح زیر است:

الف- معادل یابی برخی واژگان با توجه به اختلاف فرهنگی میان پارسی زبانان و عرب زبانان؛ نویسنده محترم برای شهید در اسلام تعبیر "اعجاز ساحر" را بکار می برد که در فرهنگ فارسی دارای بار معنایی منفی است.

ب- علائم نقل قول توسط مولف محترم بطور کامل رعایت نشده بود لذا از دشواری های ترجمه این اثر، فهم آغاز و پایان نقل قول ها بوده است که در مواردی قرآینی مثل درج شماره پاورقی در انتهای کلام، به فهم آن کمک می نمود.

ج- لزوم مستند سازی آیات و ابیات بکار رفته در متن از جمله مواردی بود که بر دشواری ترجمه دقیق و کامل می افزود بویژه آنکه متن منتخب، متنی نسبتاً طولانی بوده که با زمان اختصاص یافته برای ترجمه، متناسب نبود.

د- نظر به اینکه موضوع کتاب از موارد میان رشته ای محسوب می گردد ، مترجم بر خود فرض دانست که پیرامون زبان شناسی به مطالعه پردازد از این رو در ترجمه به فضای علمی سخن دقت شده است .

ترجمه این اثر تجربه ارزشمندی بود که صبر و پایداری در مسیر خدمت به راه پرفروغ علم و معرفت را به من آموخت. خداوند منان را شاکرم که افتخار اندک خدمتی در آستان کلام آسمانی اش را نصیب بنده خویش فرمود و از او توفیق به پایان رساندن ترجمه کل این کتاب گرانمایه را مسئلت می نمایم .

مقدمه ی مؤلف:

سپاس خدای را که پروردگار جهانیان است، خدایی که یکتاست و شریکی ندارد، هر آنچه او خواهد همان می شود و تنها امر و اراده ی او به اشیا موجودیت می بخشد و سلام و درود بر سرورمان حضرت محمد مصطفی -صلی الله علیه و آله و سلم- که خداوند او را با نور و کتاب مبین به رسالت مبعوث کرد تا مایه ی هدایت و رحمت برای جهانیان باشد، بار الها از سوی ما بهترین پاداشی را که قومی می تواند به پیامبرش دهد به پیامبرمان عطا کن و بر او و خاندان و اصحاب و پیروانش تا روزی که برانگیخته شوند درود فرست .

این اثر «پژوهش معناشناسی اصطلاحات اسلامی قرآن کریم» است. خداوند بلند مرتبه آرزوی مرا برآورده ساخت چرا که پیوسته از او می خواستم انجام این امر را برام ممکن سازد. آرزوم این بود که پایان نامه ی آموزش عالی بنده - إن شاء الله - پژوهشی باشد در باب یکی از بخش های قرآن کریم که شگفتی هایش پایان ناپذیر است و با گذر زمان رنگ کهنگی نمی گیرد. امید است پیش از آنکه در دنیا به یک مدرک تحصیلی دست یابم خداوند بواسطه ی این اثر به من پاداش دنیوی و اخروی ارزانی کند و گامهام را در این پیکار هولناک زندگی استوار گرداند.

این پژوهش در اصل ایده ی استادم دکتر کمال بشر بود که از سال های اول تحصیلات دانشگاهی ام در خاطرمان مانده بود، اما خواست خداوند بر این بود که انجام این اثر اکنون محقق شود و این به دلیل شرایطی است که خداوند بر آن علم دارد و خدای را سپاس می گویم که نوشتن این مهم را برام آسان ساخت و در انجام آن به من یاری رساند .

این پژوهش، پس از این مقدمه شامل پیشگفتار، ده فصل و بخش پایانی است. در پیشگفتار پیرامون عنوان پژوهش و ضرورت آن ، معنای لغوی و اصطلاحی ، اصول تقسیم بندی اصطلاحات قرآن و نیز راجع به ده فصل مذکور و تمام پژوهش ها و تحقیقاتی سخن گفته ام که پیش از این اثر در زمینه ی معانی اصطلاحات و واژگان قرآن کریم انجام شده است.

فصل اول از معنای تغییر لغوی، انواع و دستاوردهای آن سخن می گوید. همچنین به طور کلی دلایل دگرگونی معنایی واژگان و علل تغییر آوایی و معنایی و دستاوردهای تغییر واژگان مطرح می شود.

فصل دوم به «نقش بافت در بیان معنا» می پردازد و نظرات علمای پیشین را راجع به رابطه ی میان لفظ و معنا مطرح می کند سپس نظر دانشمندان معاصر و دانشمندان غربی را در این موضوع ارائه می دهد.

دو فصل مذکور پژوهشی تخصصی و زیربنایی برای پژوهش های تطبیقی معنای اصطلاحات در فصول بعدی است.

فصل سوم به اصطلاحاتی درباره ی عقیده می پردازد و طولانی ترین فصل است؛ زیرا اصطلاحات عقیده بیشترین اصطلاحات این پژوهش را در بر می گیرد، از جمله ی این اصطلاحات عبارتند از: الله، رب، دین، شریعت، رسول، نبی، قضا و قدر، عبادت و ...

فصل چهارم؛ بررسی نمونه های انسان در قرآن کریم است. در این فصل، دو چهره ی متضاد از مردم بررسی شده است. تصویر اول؛ چهره ی انسان مسلمان، مؤمن و نیکوکار است و چهره ی دیگر که متضاد با اولی است؛ فردی بیمار دل و منافق، فاسق، کافر، مشرک و ملحد است. تلاش شده است ویژگی های هر یک از این شخصیت ها را که در قرآن کریم نقش دارند معرفی شوند.

فصل پنجم؛ اصطلاحات ارکان پنجگانه ی اسلام است یعنی شهادتین، صلاة (نماز)، زکات، صیام (روزه)، حج و هر اصطلاحی که زیرمجموعه ی آنها است.

فصل ششم؛ اصطلاحات جهاد، رفتار و ذاتیت که مربوط به عمل انسان است و از درون نفس انسانی پرده برمی دارد.

فصل هفتم؛ واژگانی درباره ی خصوصیات دنیا و آخرت است. در این فصل واژگان حیات (زندگی)، موت (مرگ)، دنیا و آخرت و ویژگی های آنها بررسی شده است.

فصل هشتم؛ اصطلاحاتی در رابطه با پاداش و ویژگی های بهشت و جهنم است. واژگانی همچون جزاء (پاداش)، عدل (عدالت)، میزان، اجر، ثواب، عذاب، عقاب، خصوصیات بهشت و جهنم، غذا و نوشیدنی های اهل جهنم بررسی شده اند.

فصل نهم؛ بررسی اصطلاحات مربوط به عالم غیب است. در این فصل نگاهی داریم به اصطلاحاتی که انسان مکلف است به آن ها ایمان بیاورد. اصطلاحاتی مانند: ملائکه، جن، عرش، کرسی، قلم، لوح محفوظ و ...

فصل دهم؛ شامل معانی جدید در بافت قرآنی است. یعنی الفاظ و عبارت هایی که بافت قرآن کریم به آن ها معانی جدیدی داده است که پیش از آن در شعر جاهلی شناخته نشده است. مانند: قرآن، آیه، سوره، ریح و ریح، غیث و مطر، نعمت و نعیم، کسب، سعی و ...

در تمام این پژوهش تلاش کردم بر یک روش رایج تکیه کنم یعنی ابتدا به بررسی معنای لغوی واژه سپس به معنای اصطلاحی آن در قرآن کریم پرداختم. سپس به موارد تحول آن ها توجه نمودم. معمولا این تغییرات معنایی خارج از محدوده ی ظاهری واژگان، که در فصل اول آمده، نیست چرا که معنایی خاص یا عام شده یا از طریق مجاز به معنای دیگری تبدیل شده است. در این راستا اصطلاحات جدیدی وجود دارد که در طول پژوهش به آن ها اشاره کرده ام.

سعیم بر این بود که شواهد این پژوهش از شعر جاهلی باشد مگر آن دسته از ابیاتی که محققان در کتاب های شعر معتبر، شاعر مشهوری را برای آن ذکر نکرده اند و یا برخی از ابیاتی که در شرح بعضی فرهنگ های لغت آمده بود بی آنکه نامی از سراینده ی آنها آورده شده باشد. من این بیت ها را هر جا که موجب نا بسامانی در پیگیری سیر تحول معنایی واژگان از دوره ی جاهلیت تا زمان کاربرد قرآن کریم نشده است نگاه داشته ام. نیز در این پژوهش سعی کردم برخی شواهد شعری را از دوره ی اول زندگی شعرای مخضرم یعنی همان دوره ی شعر جاهلی ذکر کنم .

در رابطه با منابع و مراجع نیز از بسیاری از فرهنگ های لغت مورد اعتماد استفاده کردم. مانند: تَهذیب اللغه، لسان العرب، مقایس اللغه، المصباح المنیر، تاج العروس وغیره. علاوه بر آثار مربوط به پژوهش های مختلف قرآنی، به کتب تفسیر قرآن در دوره های مختلف نیز مراجعه کردم مانند: تفسیر القرطبی، ابن کثیر، المنار، التسهیل، الکشاف و فی ظلال القرآن.

علاوه بر کتاب های شعری مشهور و منبع مانند دیوان حماسه از ابوقمام، مفضلیات و اصمعیات، تمام دیوان های شعر جاهلی را مطالعه کردم.

در پایان علاقمندم از آنانکه برای این اثر زحمت کشیده اند قدردانی کنم. از این رو سپاس بی ریای خود را نثار استادم، دکتر کمال محمد بشر، می کنم که در تمام سال های تحصیلی ام از ایشان کسب فیض نموده ام. ایشان که با سبک ویژه ی خود در تدریس، دانش فراوان، وارتباط بی نظیر خود با دانش جویان در اثنای تحصیل و پس از آن، بذری علم اندوزی و بویژه علم زبان شناسی را در وجودم پروراند. همچنین به خاطر نظارت و احاطه ای که بر این پژوهش داشت و موضوع پژوهش من و هر ایده ای که نوشته می شد یا هر فصلی که به تحقیق اضافه می شد را پیگیری می نمود و مطمئنا اشراف علمی و دقیق ایشان بر موضوع و نیز بازنگری های تیزبینانه و نظرات درست، این پژوهش را برتر ساخت.

همچنین از گروه زبان شناسی دانشکده ی دارالعلوم قدردانی می کنم که افتخار عضویت آن را داشته و تمامی مراحل تحصیلی دانشگاهی ام را در آنجا طی کرده ام و اکنون هر کس که در بخش های مختلف این دانشگاه و در مباحث گوناگون تنها یک حرف را به من آموخته است موجب مباهات من است.

امیدوارم که بتوانم با این اثر، مراتب سپاس و قدردانی و امتنان خود را به مردم روستای برکان تقدیم کنم. این روستا در دورترین نقطه ی شمال شرقی کشور دوست و برادر، مراکش قرار دارد که بیش از ششصد کیلومتر تا پایتخت فاصله داشته و در آنجا حتی یک کتابخانه ی عمومی هم وجود ندارد. من به دنبال لقمه نانی به این روستا راه یافتم و جز علاقه ی شدید و امید و برنامه ریزی هیچ ابزار پژوهشی دیگری در آنجا نداشتم ولی اهالی و بزرگان روستا دست یاری به سویم دراز کردند و هر چه کتاب تفسیر قرآن، دیوان شعر، فرهنگ لغت و کتاب های ادبیاتی که داشتند در اختیار من قرار دادند تا با فراغ بال در آنها نظری بیفکنم و

اکنون من تلاش می کنم که نام آنها را به یاد بیاورم ولی نام برخی از آنها را به یاد می آورم و نام خیلی از آنها را به خاطر ندارم هر چند که این فراموشی من به آنها زبانی نمی رساند چرا که خداوند عزیز و بلند مرتبه آنها را به شمار می آورد و از جانب من بهترین خیر را به آنها ارزانی می فرماید .

از خداوند عزیز و بلندمرتبه می خواهم که کار مرا خالصانه از آن خود قرار دهد و به واسطه ی آن به مسلمانان سود رساند. این اثر تلاشی است که نشان می دهد دلیلی جدید برای معجزه بودن قرآن کریم از دیدگاه تغییرات معنایی وجود دارد ، که در این پژوهش معجزه بودن آن، امری آشکار می نماید .

و الحمد لله رب العالمین

مؤلف

زندگی نامه ی مؤلف

استاد دکتر عوده خلیل أبو عوده، متولد کشور اردن در سال ۱۹۴۰ میلادی است و شش فرزند دارد. عضو مجمع زبان عربی اردن و استاد پژوهش های زبانی دانشگاه علوم اسلامی شهر عمان در کشور اردن است.

مدرک لیسانس خود را در سال ۱۹۶۶ میلادی در رشته ی زبان عربی و علوم اسلامی از دانشکده دارالعلوم دانشگاه قاهره دریافت کرد. مدرک فوق لیسانس خود را نیز در رشته ی زبان شناسی و پژوهش های سامی در سال ۱۹۸۱ میلادی از همین دانشگاه اخذ نمود. در سال ۱۹۸۶ میلادی نیز از دانشکده تربیه دانشگاه اردن در رشته ی روش ها و اصول تدریس مدرک فوق لیسانس دریافت کرده است. وی مدرک دکترای خود را در سال ۱۹۸۸ میلادی در رشته ی زبان عربی (نحو و زبان شناسی) از دانشکده ادبیات دانشگاه اردن کسب کرده است.

عنوان پایان نامه ی ایشان در مقطع فوق لیسانس در رشته ی زبان شناسی و پژوهش های سامی «دراسة دلالية للمصطلحات الاسلامية في القرآن الكريم» بوده که با عنوان «التطور الدلالي بين لغة الشعر الجاهلي و لغة القرآن الكريم» به چاپ رسیده است.

ایشان فردی فعال در زمینه ی علمی هستند. علاوه بر تدریس، در آموزش و پرورش سمت های مختلف داشته است. رئیس گروه زبان عربی دانشگاه عمان و دانشگاه الزرقاء نیز بوده است. از جمله کتاب و مقالات ایشان که نزدیک به صد اثر است عبارتند از:

کتاب:

التطور الدلالي بين لغة الشعر الجاهلي و لغة القرآن الكريم، اللغة العربية. بحوث في النحو والبلاغة والأدب، شواهد في الإعجاز القرآني، دراسة لغوية ودلالية، اللغة العربية إلى أين؟، هو وهي: قصة الرجل والمرأة في القرآن الكريم. دراسة لغوية ودلالية، النقد والبلاغة، المطالعة والنصوص، التعبير والتلخيص، التطبيقات اللغوية.

مقاله:

العلاقة الدلالية بين إبليس والملائكة في ضوء قواعد باب الاستثناء، (الما) بين القواعد النحوية والقراءات القرآنية، ما ورد على وزن (أفعال)، الكتاب والقرآن. دراسة لغوية دلالية، إبليس والشيطان. دراسة لغوية ودلالية مع معجم ما ورد على صيغة إفعال ومعجم ما ورد على صيغة ففعال، الترادف في اللغة، يسألونك عن لغة القرآن الكريم، صيغة تفعال المصدرية في العربية، التشريع والإعجاز في التركيب القرآني: "نظرات بيانية في آيات الوالدين"، (حيث) بين قواعد اللغة وصور الاستعمال، البيان القرآني: مفهومه ووسائله.